

Tilburg University

De bedreiging van het menselijke monopolie

Corbey, R.H.A.

Published in:
Filosofie Magazine

Publication date:
1996

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Corbey, R. H. A. (1996). De bedreiging van het menselijke monopolie. *Filosofie Magazine*, 11(9), 44-45.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Tussen mens en dier wordt traditioneel een scherpe grens getrokken. Maar alle traditioneel aan 'de' mens toegekende monopolies lijken inmiddels ondergraven te zijn.

DOOR RAYMOND CORBEY

De westerse intellectuele traditie heeft er altijd sterk toe geneigd de verhouding mens-dier te denken in termen van tegenstellingen. Antieke en middeleeuwse denkers spraken van een wezenlijk verschil, een onderscheid qua *essentia*, tussen mens en dier. Na de middeleeuwen benadrukte men dat de mens een redelijk subject is en, anders dan de dieren, wordt gekenmerkt door zelfbewustzijn, vrije wil, moreel besef en taal. De manier waarop wij tegenwoordig omgaan met dieren - ze worden benut, bejaagd, bemind, gefokt, gedood, gegeten - wordt groten-deels gelegitimeerd met een beroep op argumenten uit dit verleden. Menselijke kenmerken als taal, moreel besef, rationaliteit en symbolische cultuur worden nog steeds vaak gezien als alles-of-niets aangelegenheden: ze zijn er wel of ze ontbreken. Je bent of dier of mens. Van gradaties kan geen sprake zijn. In de vorige eeuw is echter duidelijk geworden hoezeer de evolutie, ook die van onszelf, langs lijnen van geleidelijkheid verloopt. We zijn van mensaap-achtige dieren geleidelijk veranderd in mensen. Eens waren we wezens die zowel op mensapen als op huidige mensen leken: 'aap-mensen' - niet (meer) dier en (nog) niet mens.

Hoe deze tussenvormen zoals *Homo habilis* en *Homo erectus* te begrijpen: als mensen of als dieren? Deze vraag hangt samen met een nog altijd woekerende methodenstrijd: gaan we natuurwetenschappelijk te werk, of menswetenschappelijk? Moet men de jagende en verzamelende pre-Neanderthalers in Europa van circa driehonderdduizend jaar geleden beschrijven in biologische en ecologisch-ethologische termen, of in typisch menswetenschappelijke begrippen? Behoort de cultuur van vroege

mensachtigen in Europa primair tot biologisch-ecologische overlevingsstrategieën, of is die cultuur al iets mentaals - een neerslag van subjectieve intenties en van symbolische zingeving? In het eerste geval gaat men ervan uit dat we maken hebben met dieren, en met een geleidelijke overgang dier-mens; in het tweede geval wordt veeleer uitgegaan van de uniciteit van de mens, en een kloof tussen mens en dier, met alle problemen vandien.

Ondergraving

Om de vraag naar de juiste methode te beantwoorden is het van belang om te wijzen op het wetenschappelijk onderzoek naar mens, mensapen en vroege mensachtigen van pakweg de laatste tweehonderd jaar. Dat onderzoek heeft keer op keer geleid tot ondergraving van vermeende menselijke monopolies. Zo steunde Max Scheler, een van de meest recente grote verdedigers van het traditionele beeld van de mens als uniek, vrij, 'wereldopen' geestelijk wezen, bij zijn interpretaties van het menselijk geestelijk functioneren nog steeds sterk op de veronderstelling dat alleen mensen in staat zijn informatie uit de verschillende zintuigen te integreren tot een geheel. Dieren zouden slechts vrij mechanisch reageren op prikkels uit de afzonderlijke zintuigen. Ze zouden gevangenen zijn van de wereld om hen heen en zouden hun *Umweltbann* nooit kunnen transcenderen tot werkelijke wereldopenheid: besef van de dingen, de werkelijkheid als zodanig. Onderzoek heeft echter aangetoond dat dieren cognitief op een veel hoger niveau functioneren dan Scheler ooit heeft durven bevroeden. Ze weten wel degelijk verschillende soorten zintuiglijke informatie te integreren tot een besef van een ding als zodanig. Ook andere vermeende menselijke monopolies kalfden af. Naast *homo faber*, de technische mens, de werktuigvervaardiger, kwam *pan faber*, de werktuigvervaardigende chimpansee te staan, en zelfs, naar aanleiding van recent onderzoek in Nieuw-Zeeland, *corvus faber* - de werktuigvervaardigende kraai. Ernstiger nog voor het traditionele beeld van de mens als uniek geestelijk en talig wezen

- als *homo symbolicus et loquens* - leken de prestaties van chimpansees en met name bonobo's op het vlak van symboolhantering. Die overtroffen de stoutste verwachtingen.

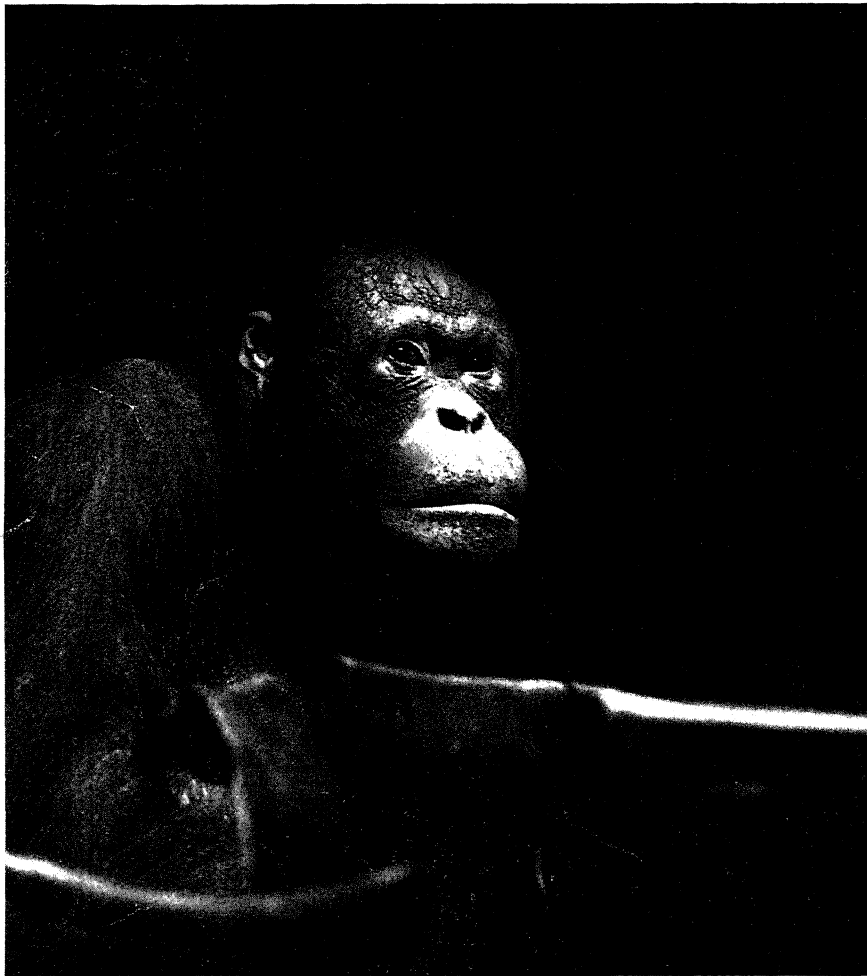
De afgelopen decennia bleek dat bepaalde apen in staat zijn tot geraffineerde, uiterst doeltreffende communicatie via honderden aangeleerde, arbitraire symbolen. Of hierbij ook syntaxis aanwezig is - systematische, betekenisvolle ordening van die symbolen, zodat bijvoorbeeld 'J bijt P' iets heel anders betekent dan 'P bijt J' - is omstreden. Niettemin volgde een enorme opwaardering van deze dieren en een navenante relativering van de kloof tussen mens en dier. Hetzelfde effect had de ontdekking dat onder meer chimpansees in staat zijn tot tactische misleiding van anderen. Foppen en doen-alsof is cognitief uiterst ingewikkeld. Het vooronderstelt reflexiviteit: een besef van jezelf en van hoe de ander jou ziet. Opnieuw dus: *pan sapiens*.

DARWIN MAAKTE ZICH GROTE ZORGEN OVER DE TOENADERING VAN MENS EN DIER

Verschillende biografen hebben erop gewezen dat Darwin zich grote zorgen maakte over de toenadering van mens en dier. Hij zag zich wetenschappelijk genoopt de kloof tussen mens en dier te overbruggen, maar levensbeschouwelijk, religieus en moreel gezien vond hij deze ontwikkeling pijnlijk. Ook hieruit blijkt hoe dierbaar het idee van de uniciteit - in vaktermen: de *Sonderstellung* van de mens - wetenschappers was en is. Keer op keer heeft bedreiging van een menselijk monopolie tot onmiddellijke herdefiniëring van dat monopolie geleid, zodat de mens opnieuw uniek zou zijn. Toen men constateerde dat dieren ook werktuigen hanteerden, werd bijvoorbeeld gesteld dat men beter kon letten op werktuigvervaardiging. Toen bonobo's zeer vernuftig bleken om te gaan met willekeurige symbolen werd gesteld dat men eigenlijk zou moeten letten op syntactische symboolhantering.

Het menselijk monopolie

FOTO: ARENDA OOMEN

Gegeven de geschetste stand van zaken, wetenschappelijk en filosofisch, komt een bijzondere betekenis toe aan pogingen de tegenstelling mens-dier te doorbreken door het zoeken naar intermediaire categorieën tussen wat traditioneel als 'typisch menselijk' en als 'typisch dierlijk' geldt. Anders geformuleerd: aan pogingen een cognitieve *missing link* tussen beide te vinden.

Deze pogingen bieden onderzoekers misschien een mogelijkheid het dier-òf-mens dilemma te doorbreken. Twee recente onderzoeks aanzetten in deze richting zijn veelbelovend en zorgen internationaal voor nogal wat discussie. In beide gevallen gaat het om de plaats en de betekenis van taal - preciezer: van modi van representatie en communicatie - in de menselijke afstamming. Ten eerste is er de hypothese van een fase waarin vroege mensachtigen 'pro-

totalen' spraken: talen met een omvangrijke woordenschat, maar weinig ordenings- en verbuigingsregels; veel semantiek en weinig syntaxis, met andere woorden. Een hominide, bij terugkeer naar het kamp, zou zich in dit register ongeveer als volgt uitgedrukt kunnen hebben: 'Oeros, gewond. Ver. Meegaan! Meegaan!' Later, bij een syntactisch rijke taal, zoals talen van nu, zou je veeleer zoiets horen als: 'Die oeros van gisteren ligt gewond bij de tweede heuvel, als hij tenminste niet hersteld is; als jij je oudste broer waarschuwt, zal ik ondertussen...'

De hypothese van een prototaal is ontwikkeld door Derek Bickerton, een Amerikaans linguïst. Zijn visie is verre van onomstreden, maar fungeert internationaal als richtpunt, als hypothese, bij verder onderzoek naar de evolutie van taal.

OOK HET MENSELIJKE MONOPOLIE OP DE TAAL WORDT AANGEVOCHTEN

Een tweede veelbelovend perspectief is dat van de Canadese psycholoog en cognitiewetenschapper Merlin Donald, die overigens onlangs op het Nederlandse scherm was in Wim Kayzers reeks gesprekken over het geheugen. Donald gaat uit van een langdurige fase waarin mensachtigen fungeerden in een pre-talige modus van 'mimese': stomme, maar intentionele, uiterst communicatieve, creatieve en flexibele 'imitatie-cum-representatie'. Bij de huidige mens zien we die vaardigheid nog steeds, onder meer bij alledaags woordloos communiceren met gebaren, bij mime en bij sport. Filosofisch belangwekkend hierbij is dat mimese een reflexieve verhouding tot jezelf vooronderstelt - waarvoor taal dan blijkbaar niet wezenlijk is!

Nuanceren

De onderzoeken van Bickerton en Donald doorbreken de starre tegenstelling dier-mens, waarbij dieren vrij mechanisch zouden communiceren door middel van aangeboren en aangeleerde signalen, en mensen via welbewuste, creatieve, regelgeleide hantering van arbitraire symbolen. Beide onderzoeken relativeren, of op z'n minst, nuanceren het idee van de mens als *homo loquens*. Elias Canetti voorspelde het al: als we meer te weten komen over dieren, zullen zij steeds dichterbij de mens komen te staan. Ook het menselijke monopolie op de taal wordt nu aangevochten. Dit is van groot belang voor adequaat begrip van de verhouding tussen mens en dier en voor het onderzoek naar wezens die niet (meer) dier/aap en (nog) niet mens zijn - aapmens.

Dr R. Corbey is verbonden aan de filosofiefaculteit van de KU-Brabant en aan de Leidse Faculteit der Prehistorie. Hij neemt deel aan een interdisciplinair (NWO-)onderzoek naar vroege mensachtigen.